

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ШАРОВ ІГОР ФЕДОРОВИЧ

**РОБІТНИЧИЙ КЛАС УКРАЇНИ У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА В
УМОВАХ ФОРМУВАННЯ І ЗМІЦНЕННЯ КОМАНДНОЇ
ЕКОНОМІКИ**

(кінець 20-х - 30-ті роки): Історіографічний аналіз.

Спеціальності - 07.00.01 - історія України
07.00.06 - історіографія,
джерелознавство
та спеціальні
історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ - 1996

94(442)
930

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Кіровоградському державному педагогічному інституті імені В.К. Винниченка

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор,
академік НАН України
Курас Іван Федорович

Офіційні опоненти - доктор історичних наук,
професор Плющ М.Р.
- кандидат історичних наук,
доцент Капелюшний В.П.

Провідна організація - національний технічний
університет України "КПІ"

Захист відбудеться 26 грудня 1996 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.01.01.38 у Київському університеті імені Тараса Шевченка (252017, м.Київ, вул.Володимирська, 60 ауд.349)

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка (вул.Володимирська, 58).

Автореферат розісланий "25" листопада 1996 року

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, кандидат історичних наук,
доцент

О.П.Гончаров.

Актуальність теми. На сучасному етапі в Україні вирішуються складні завдання розбудови української правової держави та громадянського суспільства, в основі якого повинна лежати сучасна розвинута ринкова економіка. Але через недоліки і прорахунки, непослідовність у проведенні економічних реформ, відсутність належного досвіду не вдається досягти помітних позитивних зрушень. Більше того, закриваються підприємства, відбувається спад виробництва, скорочується національний продукт, наростає інфляція, збільшується бюджетний дефіцит. І хоча сучасні економічні зміни протилежні тим, що відбулися на рубежі 1920-х - 30-х років, коли було зроблено різкий поворот від непу до командної економіки, у соціальному плані поки що позитивних наслідків не відчуваємо. Зачіпаються, а часто ігноруються інтереси соціальних прошарків і професійних груп, трудових колективів, у тому числі чисельного загону робітників України. Внаслідок цього різко знижується участь робітників у сфері виробництва, всупереч об'єктивній необхідності вони часто витискуються із виробничого процесу. Все це викликає гостру реакцію, звичними стають як форма протесту проти зниження рівня життя страйки робітників різних галузей виробництва, демонстрації, мітинги. У середовищі робітників поширюється соціальна пасивність, через неодноразові заборгованості по виплаті заробітної плати значно послабилася бажання працювати якісно і ефективно. У суспільстві проявляється інертність і апатія, певна зневіра. Хоча зрозуміло, що без забезпечення відповідної участі робітників у сфері виробництва не можна стабілізувати економіку і утвердити ринкові відносини, розвинути підприємництво, здійснити економічні реформи.

ЛНБ ім. В. Стефанишина

АН України

У зв'язку з цим особливий інтерес викликає виробнича діяльність робітничого класу України в кінці 1920-х - 30-ті роки, коли було розпочато і проведено сталінські тяжкі за формою і змістом соціально-економічні експерименти і перетворення, до яких сходять витoki багатьох сучасних проблем. Тому минуле кінця 20-х - 30-х років, пов'язане з практикою ідей форсованого будівництва соціалізму, вимагає всебічного і глибокого наукового вивчення і переосмислення. А дослідження участі робітників у сфері виробництва в умовах формування і зміцнення командної економіки забезпечить повчальні уроки і, таким чином, має не лише пізнавальне, а і певне практичне значення. Стосовно історіографії це означає, що вона повинна орієнтувати історичну науку на обґрунтування конкретних рекомендацій і пропозицій та на зміцнення зв'язків історичних студій з практикою сучасних перетворень. Насамперед цим визначається актуальність обраної теми.

Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлена також особливостями формування історичних знань за радянської доби. Історична наука, зазнавши негативних впливів політики й ідеології, бюрократичних методів керівництва, догматизму і некомпетентного втручання, на жаль, не змогла поки-що глибоко і правдиво розкрити історичну долю робітничого класу України в роки довоєнних п'ятирічок. Хоча за радянської доби робітнича тематика у відповідності з догматом панівної марксистської ідеології щодо провідної ролі робітничого класу в соціалістичних перетвореннях була досить модною і "актуальною". З проблем виробничої діяльності робітників України кінця 1920-х - 30-х років накопичено величезний обсяг літератури. Підготовлено десятки і вузьких за тематикою й хронологічними рамками, так і узагальнюючих праць. Але в них,

як правило, акцент робився на побудову соціалізму, на позитивні кількісні показники і їх інтерпретацію в рамках усталених соціалістичних за змістом і марксистських за методологією підходів і концепцій. У зв'язку з цим існує нагальна потреба неупередженого аналізу цієї літератури і відповідної її оцінки, що висуває в ряд актуальних напрямків історичної науки обрану тему.

Актуальність теми обумовлюється і розпочатим фронтальним переосмисленням історичного минулого України на початку 90-х років, коли розпалася єдина уніфікована радянська історіографія, включаючи і 20-і - 30-і роки ХХ століття. У контексті нового, дійсно наукового бачення української історії часів сталінізму, переосмислюється й історична доля робітничого класу. Для того, щоб цей процес проходив успішно і активніше, потрібні історіографічні праці. Неупереджена "інвентаризація" уже написаного і зробленого допоможе не лише виявити панівні раніше догматичні схеми, стереотипи у висвітленні теми і зрозуміти, що відбувалося з історичною наукою, який шлях вона пройшла, але і визначити перспективи дослідження історії робітничого класу в кінці 1920-х - 30-і роки, завдання істориків у цьому напрямку. Тим більше, що на сучасному етапі історіографії помітне певне "охолодження" інтересу до так званої "робітничої тематики", що можна оцінити як своєрідну реакцію істориків на її політико-ідеологічне нав'язування в радянські часи. Разом з тим, уже підготовлені сучасні праці, в яких подається об'єктивна картина становища і діяльності української інтелігенції у часи сталінізму.¹

1. Див.: Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки). - К., 1991; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х - 30-х років: соціальний портрет та історична доля. - К. - Едмонтон, 1992; Касьянов Г.В. Інтелігенція радянської України 1920-х - 30-х років: соціально-історичний аналіз: Дис. ... докт. іст. наук. - К., 1993 та ін.

Зрозуміло, що соціальна історія України 1920-х - 30-х років повинна бути правдиво відтворена в усьому об'ємі, охоплюючи всі класи і прошарки суспільства. Звичайно, потрібні праці, які б на сучасному науковому рівні розкривали соціальний портрет та історичну долю робітничого класу України в роки сталінського тоталітаризму, його участь у сфері виробництва в умовах формування і зміцнення командної економіки. Але їх підготовка вимагає аналізу нагромаджених знань. Розвиток науки завжди пов'язаний з підведенням підсумків. Без історіографічних досліджень неможливо прослідкувати основні тенденції у вивченні окремих проблем, пізнати закономірності й особливості виникнення і зміни концепцій, їх соціально-політичне і виховне спрямування. Велике значення має і пізнання генези помилкових у науковому плані положень і висновків, визначення того, як, коли і чому, за яких умов вони зароджувалися і зміцнювалися. Отже, праці історіографічного характеру покликані допомогти історичній науці вийти на якісно новий рівень теоретико-методологічних узагальнень, прискорити процес переосмислення і об'єктивного відтворення минулого, звільнити його сприйняття, включаючи й історію робітничого класу України в 20-і - 30-і роки, від багаторічних перекручень і фальсифікацій. Сучасні історіографічні дослідження мають виступати певним гарантом незворотності і відповідним орієнтиром тих позитивних процесів, що розпочалися у вітчизняній історичній науці на початку 90-х років. І це також обумовлює актуальність дисертаційного дослідження. Вона визначається також існуючим до кінця 80-х років станом самої історіографії і наукової розробки обраної теми. В умовах радянської влади пройдений історичною наукою шлях реально не оцінювався. Протягом десятиріч історіографія висвітлювала поступальний розвиток історичної науки, затушовуючи і приховуючи тяжкі

наслідки впливу на неї сталінізму, всієї системи радянської влади. Подібна ситуація була характерною і для історіографії робітничого класу України кінця 1920-х - 30-х років. Історики йшли в руслі конкретних історичних досліджень, повторюючи їх постулати, а історіографічні праці не виходили за рамки офіційно ідеологізованих концепцій, базувалися на відомих шаблонах та стереотипах і не забезпечували своїми рекомендаціями й пропозиціями виходу на вивчення реалій сталінської практики будівництва соціалізму, місця і ролі робітничого класу у сфері виробництва в умовах формування і зміцнення командної економіки. Отже, складні завдання, які стоять перед історичною наукою, вимагають підготовки адекватних їм сучасних історіографічних праць, у тому числі і з проблеми виробничої діяльності робітників України в кінці 20-х - 30-х роках. Необхідність такого дослідження підтверджує і аналіз наявних історіографічних розвідок з історії робітничого класу.

Стан наукової розробки теми. До кінця 50-х - початку 60-х років історіографічне вивчення літератури з історії радянського робітничого класу в роки довоєнних п'ятирічок не здійснювалося. Винятком були лише деякі праці союзних істориків, які з'явилися у першій половині 30-х років у зв'язку із розпочатою роботою по створенню історії фабрик і заводів.¹ Але вони мали, насамперед, методологічний характер, оскільки акцентували увагу на предметі, завданнях, пе-

-
1. Панкратова А.М. Проблемы изучения истории пролетариата // История пролетариата СССР. - Сб. первый. - М., 1930. - С.1-38; її ж. Создание "Истории заводов" и задачи историков-марксистов // Историк-марксист. - 1932. - № 6. - С.8-21; її ж. Задачи и методы исторического исследования в деле создания "Истории заводов" // История пролетариата СССР. - Сб. двенадцатый. - М., 1932. - С.71-96; Маркус Б.Л. О методах изучения социального состава пролетариата СССР // История пролетариата СССР. - Сб. второй. - М., 1930. - С.23-71; Парадизов П.О. О создании научной истории промышленности и рабочего класса СССР // Борьба классов. - 1934. - № 4. - С.20-26; Поселянина А.А. К итогам изучения истории фабрик и заводов // История пролетариата СССР. - Сб. двенадцатый. - М., 1932. - С.97-113; Горев Б.И. Обзор литературы по истории отдельных заводов // История заводов. - Вып.3. - 1932 та ін.

ріодизації, а також тематиці дослідження радянського робітничого класу, виділяючи у ній вивчення виробничої діяльності робітників як важливий напрямок історичної науки. На той час ще не було напрацьовано необхідного для ґрунтового історіографічного аналізу матеріалу: розробка історії робітничого класу в роки перших п'ятирічок лише починалася. Щодо методологічних установок і орієнтирів, які містилися у названих вище працях, то вони цілком ґрунтувалися на марксистській теорії і тогочасних документах ВКП(б).

На рубежі 50-х - 60-х років, коли розпочався розвиток історіографії як спеціальної галузі історичної науки, з'явилися й історіографічні розвідки, присвячені аналізу літератури з історії робітничого класу України в 20-і - 30-і роки. До кінця 80-х років було опубліковано ряд статей, у яких давалася оцінка працям з тих чи інших аспектів історії робітників України в роки довоєнних п'ятирічок. Насамперед, це публікації Ю.В.Бабка, М.В.Бельської, Ю.А.Горбаня, В.М.Довгопола, Р.Г.Руденко, В.П.Сидоренко, відповідний розділ в "Историографии истории Украинской ССР" та ін.¹

1. Бельська М.В. Висвітлення історії робітничого класу України періоду другої п'ятирічки // Український історичний журнал . - 1962. - N 6. - С.89-94; Довгопол В.М. Радянська історіографія про робітничий клас України в перші роки соціалістичної індустріалізації (до середини 30-х років) // Вісник Харківського ун-ту. - Істор. серія. - N 45. - Вип.4. - X., 1970. - С.3-12; його ж. Робітничий клас України в перші роки соціалістичної індустріалізації в радянській історіографії (1956-1970 рр.) // Вісник Харківського ун-ту. - Істор. серія. - N 75. - Вип.6. - X., 1972. - С.3-16; Бабко Ю.В. Стан і завдання вивчення проблеми "Розвиток трудової активності робітничого класу УРСР у роки другої п'ятирічки" // Український історичний журнал. - 1973. - N 5. - С.124-131; Горбань Ю.А. Діяльність КП(б)У по розвитку трудової активності робітничого класу в роки першої п'ятирічки // Наукові праці з історії КПРС. - Вип.67. - К., 1974. - С.47-55; Руденко Р.Г. Історична література про діяльність КП(б)У у розвитку винахідницького руху в перші роки соціалістичної індустріалізації // Наукові праці з історії КПРС . - Вип. 67. - К., 1974. - С.14-20 та ін.

Здійснені історіографічні дослідження, якщо їх оцінювати з висоти сучасних досягнень історичної науки, є малопродуктивними. З одного боку, вони вузькі за тематичними і хронологічними рамками й не дають повної картини нагромадження знань про виробничу діяльність робітників УРСР у кінці 20-х - 30-х роках. Головною ж вадою названих праць є те, що в них аналіз відповідної літератури здійснювався під кутом заданих установок і в рамках офіційних соціалістичних концептуальних підходів до висвітлення історії радянського суспільства в 20-ті - 30-ті роки.

Повністю це зауваження можна адресувати і монографічному дослідженню з історіографії робітничого класу України в другій половині 20-х - першій половині 30-х років, підготованому М.В.Резницькою.¹ У ньому є спеціальний розділ, у якому подається історіографія трудової активності робітничого класу України. І назва розділу, і його зміст свідчать, що аналіз стану вивчення проблеми цілком відповідав тогочасним тенденціям, змісту і рівню ідеологізованої і заполітизованої історичної науки, яка не могла в силу цього вийти на реалії сталінських перетворень і аналіз їх згубних наслідків. Зрозуміло, що на сучасному етапі історіографії висновки і положення книги М.В. Резницької застаріли, а розглянуті в ній дослідження потребують історіографічної переоцінки. До того ж, після виходу цієї книги з'явився значний масив публікацій, які ще не підлягали історіографічному огляду.

До кінця 80-х років були підготовлені й інші історіографічні праці, автори яких у контексті інших питань давали історіографічну оцінку частині літератури з історії робітничого класу України в роки довоєнних п'ятирічок. Насамперед, це роботи, які узагальнювали розвиток історичної науки в Україні, публікації, що підсумовували вив-

1. Резницкая М.В. Рабочий класс Украины в период социалистической реконструкции народного хозяйства (1926-1937): Очерк историографии проблемы. - К., 1977.

чення історії робітничого класу в цілому і виробничого змагання за радянської доби, а також історіографічні праці з історії фабрик і заводів, соціалістичного будівництва й індустріалізації країни.¹ Але названі дослідження охоплювали широке коло питань, історіографічній оцінці підпорядковувалась література, присвячена різним періодам і проблемам, а історіографія участі робітників України у сфері виробництва в кінці 20-х - 30-х роках не була в них предметом спеціального дослідження. До того ж, висновки цих, як і інших історіографічних праць 60-х - 80-х років, застаріли, оскільки аналіз публікацій з конкретних проблем здійснювався у рамках панівних тоді в історичній науці ідеологічних концепцій.

Певні (хоча у концептуальному плані лише дещо модернізовані) зміни в оцінці нагромаджених за радянської доби історичних знань, включаючи й історіографію робітничого класу, відбулися в умовах демократизації і гласності. У кінці 80-х років у колишньому СРСР з'явилося ряд праць,

1. Лось Ф.Є., Кудлай О.С. Стан і завдання вивчення історії робітничого класу України // Український історичний журнал. - 1962. - № 5. - С.87-94; Блох Б.А., Рущенко П.Т., Чирков Н.П. История фабрик и заводов Украины / Обзор литературы, изданной после XX съезда КПСС // История СССР. - 1962. - № 6. - С.140-148; Коломійченко І.І. Висвітлення деяких питань історії соціалістичної індустріалізації України // Український історичний журнал. - 1963. - № 1. - С.13-23; Дядиченко В.А., Лось Ф.Є., Сарбей В.Г. Развитие исторической науки в Украинской ССР. - К., 1970; Резницька М.В. Про історіографічне значення довоєнних видань з історії фабрик і заводів України // Український історичний журнал. - 1973. - № 12. - С. 119-126; Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади. - К., 1973; Оприщенко А.Л. Историография социалистического соревнования рабочего класса СССР. - Х., 1975; Санцевич А.В. Українська радянська історіографія (1945-1982). - К., 1984; Историография истории Украинской ССР. - К., 1986; Санцевич А.В., Комаренко Н.В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936 - 1986 гг. - К., 1986; Скляренко Е.М. История фабрик и заводов Украинской ССР: Историография проблемы. - К., 1986; Евселевский Л.И. История промышленных предприятий Украинской ССР: Проблемы историографии (1917-1987): Дис. ... докт. ист. наук. - Кременчуг, 1987 та ін.

присвячених впливу культу особи Сталіна на історичну науку¹, в тому числі і в Україні². Вони мали важливе значення для розуміння тих негативних змін, які відбувалися в історичній науці в 20-і - 30-і роки і перетворили її на прислужницю інтересам "вождя" і офіційно здійснюваного політичного курсу. У них, як і в деяких інших публікаціях, присвячених аналізу науково-популярної і публіцистичної літератури кінця 80-х років з історії радянського суспільства в 20-і - 30-і роки³, ставилося питання про необхідність оновлення історичних знань, розглядалися найбільш типові недоліки, догми і стереотипи, характерні для історичної літератури, що з'явилася до середини 80-х років. Але вихід на оновлення історичних знань автори вбачали у поверненні до правдивого ленінського розуміння соціалізму, який висувався як альтернатива сталінізму. Отже, зберігалися ленінські методологічні засади в

1. Маньковская И.Л., Шарапов Ю.П. Культ личности и историко-партийная наука // Вопросы истории КПСС. - 1988. - № 5. - С. 57-70; Маслов Н.Н. "Краткий курс истории ВКП(б)" - энциклопедия культа личности Сталина // Вопросы истории КПСС. - 1988. - № 11. - С. 51-67; Кувшинов В.О. О некоторых догмах "Краткого курса" // Политическое образование. - 1989. - № 8. - С.56-63.
2. Якунин В.К. На пути к правде истории: Становление и развитие историко-партийной науки на Украине (октябрь 1917 - вторая половина 30-х годов). - К., 1989; його ж. Социалистическое строительство на Украине / Историография 20-х - второй половины 30-х годов/. - Днепропетровск, 1989; його ж. Лист Й.В.Сталіна до журналу "Пролетарская революция" та історико-партійна наука 30-х років // Український історичний журнал. - 1988. - № 10; його ж. Формування культу особи Й.В.Сталіна та історико-партійна наука 20-х - 30-х років // Український історичний журнал. - 1989. - № 1; його ж. И.В.Сталин, сталинизм и историческая наука. - Изд.-во ДГУ, 1991 та ін.
3. Поляков Ю.А. Исторический процесс многомерен // Вопросы истории КПСС. - 1988. - №9. - С.19-34; Сидоров А.В. Сталинизм: опыт и уроки осмысления // Вопросы истории КПСС. - 1990. - №7. - С.137-142; Маслов Н.Н. Идеология сталинизма: история утверждения и сущность /1929-1956/. - М., 1990 та ін.

історичній науці. Історики-“альтернативісти” виступали виразниками реформаторського крила правлячої партії, вони залишалися, як уже підкреслювалося, прибічниками і були лояльними до соціалістичних ідей, стаючи на позиції так званого гуманного і демократичного соціалізму з “людським обличчям”.

Під цим кутом зору частково розглядається історіографія трудової активності робітничого класу України в кінці 20-х - 30-х роках і в докторській дисертації В.Ф.Колесника.¹ Щоправда, вона присвячена значно ширшому колу питань. Але серед спеціальних історіографічних розвідок це єдина праця у якій багато в чому переосмислюються і переоцінюються попередні уявлення про вивчення історії робітників України часів сталінізму. Хоча ця робота виконана, як уже зазначалося, у відповідності з тим своєрідним “перехідним” станом, у якому знаходилася вітчизняна історична наука на рубежі 80-х - 90-х років.

Об'єктивну, на наш погляд, оцінку тим тенденціям, які відбувалися в радянській історіографії в другій половині 80-х років дає у своїй статті Марк фон Хаген.²

Отже, аналіз стану наукової розробки обраної для дисертаційного дослідження теми переконує, що історіографія участі робітників у сфері виробництва в умовах формування і зміцнення командної економіки знайшла часткове висвітлення в працях істориків, що були підготовлені до початку 90-х років. Але історіографічне осмислення проблеми здійснювалося лише під кутом зору неухильного розвитку трудової активності робітничого класу. Тому напрацьований раніше відповідний історіографічний матеріал застарів, а підсумки вивчення історії робітничого класу України в роки перших п'ятирічок на

-
1. Колесник В.Ф. Рабочий класс Украины в конце 20-х - 30-е годы: Историография: Дисс. ...докт. ист. наук. - К., 1991.
 2. Марк фон Хаген. Проблеми сталінізму і переосмислення радянського минулого // Український історичний журнал. - 1994. - N 1.

сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки, коли вона звільнилася від радянської уніфікації, її ідеологічних і політичних рамок, поки що не підведені. І ми досі не маємо наближеної до дійсності уяви про ступінь вивчення як зазначеної теми в цілому, так і окремих підпорядкованих їй аспектів.

Хронологічні межі дисертаційного дослідження охоплюють період часу з кінця 1920-х років до наших днів, тобто увесь період нагромадження історичних знань про участь робітничого класу України у сфері виробництва в роки довоєнних п'ятирічок, коли було втілено сталінські уявлення про соціалізм, шляхи і методи його побудови. Одночасний аналіз усіх історіографічних етапів у вивченні зазначеної теми є найбільш доцільним, виходячи із завдань історіографії як спеціальної галузі історичної науки. Такий підхід забезпечує можливість повністю простежити процес формування знань, його особливості у той чи інший час, дозволяє відтворити всю історіографічну композицію, вийти на узагальнення і зробити відповідні підсумки.

Об'єктом дослідження є історична література, дисертаційні роботи, науково-популярні публікації, документальні збірники, інші видання, у яких тією чи іншою мірою висвітлюються питання участі робітничого класу України у сфері виробництва в кінці 20-х - 30-х роках, розглядається розвиток історичної науки, а також формування знань з означеної теми.

Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі неупередженого аналізу відповідної літератури, її критичного осмислення і узагальнення відтворити в усій складності та суперечності процес формування історичних знань про участь робітничого класу України

у сфері виробництва в умовах формування і зміцнення командної економіки (кінець 20-х - 30-і роки), з'ясувати головні тенденції і напрямки у вивченні цієї проблеми, розкрити особливості методики її дослідження, позначити і обґрунтувати конкретні пропозиції щодо подальшої наукової розробки теми.

Ця мета передбачає вирішення таких завдань:

- дати оцінку стану розробки обраної теми попередніми дослідниками;
- визначити історіографічні етапи у дослідженні виробничої діяльності робітничого класу України в роки перших п'ятирічок, особливості методології історичного пізнання і археографічної роботи на кожному із них; простежити як розширювалася джерельна база досліджень, який новий фактичний матеріал вводили до наукового обігу, до яких нових оцінок і висновків дійшли автори;
- проаналізувати стан наукової розробки, характер, динаміку і особливості вивчення на різних історіографічних етапах основних аспектів участі робітничого класу України у сфері виробництва в умовах формування і зміцнення командної економіки;
- обґрунтувати відповідні історіографічні уроки, вийти на певні узагальнення і пропозиції щодо перспектив дослідження історії робітничого класу України в умовах сталінізму.

Методологічною основою дисертації є загальні принципи наукового пізнання: об'єктивність, єдність історичного та логічного. Для розв'язання дослідницьких завдань використані, передусім, методи історіографічного аналізу, а також порівняльний, ретроспективний та метод системного аналізу і синтезу. Автор керувався принципами,

які спираються на досягнення вітчизняної та зарубіжної історичної науки та спрямовані на об'єктивне всебічне висвітлення теми, врахував важливі в концептуальному плані розробки ряду вчених, теоретичні висновки і узагальнення яких сприяли осмисленню та формулюванню принципів положень дисертації.

База джерел дослідження охоплює праці, створені на всіх етапах історіографії даної проблеми. За своїм змістом, спрямованістю і значенням їх можна розділити на кілька груп.

Насамперед, це дослідження з методології та джерелознавства історичної науки.

Окрему групу становлять праці з історії історичної науки, історичних наукових закладів, а також історіографічні розвідки з історії робітничого класу України, частковий аналіз яких зроблено раніше.

Основну групу складають дослідження з історії робітничого класу України, у тому числі і в роки довоєнних п'ятирічок. Вони включають праці українських істориків з проблем робітничого класу України, а також частину публікацій, присвячених історії робітничого класу СРСР. Об'єктом історіографічного аналізу стали й опубліковані узагальнюючі роботи з історії України, історії КП(б)У, історії міст і сіл, у яких концентровано для свого часу відображався рівень розвитку історичних знань, особливості підходів до розробки основних проблем історичної науки, у тому числі й історії робітничого класу. Особлива увага в дисертації приділяється публікаціям з історії України 1920-х - 1930-х років, у яких переосмислюється минуле, досліджується сталінський різновид тоталітаризму в Україні, його суть і наслідки.

Предметом історіографічного аналізу стала частина економічної та політологічної літератури, включаючи деякі зарубіжні видання, що мали визначальне значення

для розуміння соціальних, економічних і політичних процесів в Україні кінця 1920-х - 30-х років і, зокрема, суті сталінізму.

Певне місце серед історіографічних джерел займають дисертаційні довідження, для чого залучалися як самі праці, так і автореферати. Разом з тим, враховувалося, що основний зміст дисертацій відображено у монографічних виданнях, брошурах і статтях.

Оскільки історіографія серед інших питань вивчає і стан джерельної бази досліджень, то в дисертації історіографічному аналізу підпорядковані тематичні видання документів. Це здійснювалося з метою визначення особливостей археографічної роботи на кожному етапі історіографії. З історіографічної точки зору основна увага зверталася, насамперед, на концепцію видавців документів, що виявлялося у тематиці публікацій, принципах добору матеріалу та характері передачі його змісту, інших елементах археографічної роботи. Все це певним чином відображало рівень вивчення проблеми на тому чи іншому етапі, спрямованість формування історичних знань.

Звичайно, в історіографічному дослідженні не можна обійтися без статистичних і довідкових видань. З одного боку, вони були необхідні для переосмислення соціально-економічних процесів, а з іншого боку, використовувалися для характеристики особливостей формування джерельної бази і її використання.

Зрозуміло, що в дисертації не можуть бути розглянуті всі опубліковані праці. Тим більше, що деякі з них за своїм змістом та висновками подібні й відрізняються лише фактичним і статистичним матеріалом. Тому основні тенденції,

напрямки і особливості висвітлення виробничої діяльності робітників України в кінці 1920-х - 30-х роках автор прослідковує на основі аналізу, насамперед, тих праць, що дозволяють відтворити повноцінну історіографічну картину.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній, з врахуванням сучасних досягнень історичної науки, створено цілісну картину виробничої діяльності робітничого класу України в кінці 1920-х - 30-і роки, узагальнено процес формування історичних знань про участь робітників у сфері виробництва в умовах командної сталінської економіки.

У дисертації критично переглянута, що існувала раніше, і обґрунтована сучасна, позбавлена ідеологічного і політичного впливу, періодизація вивчення історії робітничого класу України в роки довоєнних п'ятирічок, виділено основні історіографічні етапи, здійснена наукова характеристика суті кожного із них, розкрито особливості археографічної роботи.

Новою, у порівнянні з тою, що існувала раніше, є оцінка праць, які були підготовлені до кінця 80-х років, показана їх відданість панівним у той час теоретичним поглядам на соціалізм й ідеологічним концепціям історії радянського суспільства. Визначені основні чинники, які негативно впливали протягом багатьох десятиліть на історичну науку і вивчення історії робітничого класу зокрема. Їх джерелом була створена система політичних і державних органів радянської влади, що забезпечували ідеологічний тоталітаризм, підпорядкованість історичних дослідів проваджуваній політиці, повне домінування адміністративно-командних методів керівництва наукою, авторитарний тиск на неї офіційних оцінок і висновків тощо.

Новизна визначається також тим, що в дисертації розглядаються ті публікації, які ще не підлягали історіографічному аналізу.

Розкрито важливе значення для переосмислення історії робітничого класу України в довоєнні п'ятирічки у літературі з історії України, включаючи, насамперед, і період 20-х - 30-х років, які з'явилися на сучасному етапі історіографії.

У роботі в узагальненому вигляді подано на основі неупереджених підходів історіографію конкретних проблем участі робітничого класу України у сфері виробництва, переосмисленні оцінки і висновки, що існували раніше, поставлено ряд питань, перспектива розробки яких, на думку автора, може бути продуктивною на сучасному етапі розвитку вітчизняної історіографії.

У джерелознавчому плані новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому охарактеризовано джерела з досліджуваної проблеми, висловлюється критична думка на ряд фактів, статистичних даних, які раніше сприймалися як достовірні, такі, що правдиво і об'єктивно відображають історичні події та процеси.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що вона покликана допомогти історикам краще орієнтуватися у значному масиві літератури, визначати як серйозні недоліки у вивченні участі робітників України у сфері виробництва в умовах командної сталінської економіки, що були властиві для історичної літератури кінця 80-х років, так і перші, але незаперечні успіхи в переосмисленні проблеми на сучасному історіографічному етапі. Виконана дисертація дозволить привернути увагу дослідників до ще не розв'язаних питань. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць з історіографії робітничого класу й історії України, а також для читання спецкурсів і нормативного курсу з історії України в рамках вузівських програм гуманітарної освіти.

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

У першому розділі - "Утвердження догматичних підходів до висвітлення трудової діяльності робітничого класу в літературі кінця 20-х - першої половини 50-х років" - обґрунтовується нова порівняно з тією, що існувала раніше, періодизація дослідження історії участі робітників України у сфері виробництва в умовах формування і зміцнення командної економіки (кінець 20-х - 30-і роки), розкривається зміст першого історіографічного етапу.

На першому етапі історіографії на вивчення виробничої діяльності робітничого класу України в кінці 20-х - 30-і роки негативно вплинув сталінізм, який перетворив історичну науку на засіб боротьби тоталітарної влади за здійснення її політики, на інструмент для обслуговування інтересів політичного керівництва. На основі конкретно-історичного матеріалу в розділі висвітлюється згубний вплив сталінізму на формування і використання джерельної бази досліджень, на публікацію документів і статистичних даних, на підготовку істориків і методику їх роботи, на організацію і зміст діяльності наукових установ. Їх "дослідницька" робота, підготовка істориків, розробка так званої "робітничої тематики" базувались на марксистсько-ленінській доктрині, яка в умовах культу особи Сталіна зазнавала ще більшої спрощеності та схематизму. Були підірвані філософсько-світоглядні основи історичної науки. Класовий підхід гіперболізувався і визнавався єдино вірним критерієм історичних досліджень.

У розділі дається наукова оцінка документів і статистично-довідкових видань, що публікувалися на першому етапі історіографії, охарактеризовуються їх особливості і значення для висвітлення виробничої діяльності робітничого класу України в кінці 20-х - 30-і роки.

В умовах сталінського тоталітаризму дослідники були позбавлені доступу до достовірних джерел, а численні документи і навіть цілі фонди стали фактично недоступними для наукового і практичного використання. Можливість вивчати історичні документи була ще більше обмежена, коли у 1938 р. державні архіви були передані у розпорядження НКВС СРСР. Тоталітарна система відбирала для публікацій такі документи і статистичні матеріали, які були потрібні цій системі. Широко публікувалися і були доступними ті джерела,

які наповнювали позитивним змістом сталінський міф про небувалі соціалістичні звершення і досягнення. Все інше, що не вписувалося у соціалістичну теорію та обрану модель соціалізму, вилучалося з історичних праць, заборонялося і відкидалося, або ж таврувалося як прояв боротьби ворогів народу проти соціалізму. Під цим лозунгом уже з кінця 20-х років в Україні здійснювалася чистка наукових кадрів, істориків, яка супроводжувалася радянською уніфікацією історичних знань. У зв'язку з цим і висвітлення усіх проблем виробничої діяльності робітників у роки перших п'ятирічок не виходило за рамки обраного політичного курсу і теоретичних постулатів марксизму про провідну роль робітничого класу в соціалістичному суспільстві.

Негативний вплив сталінізму на історичну науку закріпив, як відомо, "Короткий курс історії ВКП(б)", що вийшов у 1938 р.

У розділі аналізується література кінця 20-х - першої половини 50-х років, у якій висвітлюються різні ініціативи і форми організації праці робітників, а також їх участь у раціоналізації виробництва. Розглянуті в розділі праці мають ряд особливостей. Генеральною лінією ідеологізованих історико-економічних публікацій було визнання провідної ролі робітничого класу в соціалістичних перетвореннях, включаючи і сферу економіки і, насамперед, промислове виробництво. Різні форми участі робітничого класу у сфері виробництва (виробничі огляди, конкурси, переключки, рух ударників, стаханівців, раціоналізаторів і винахідників) розглядалися в рамках офіційних схвально-позитивних оцінок, які стверджували неухильний розвиток так званого соціалістичного змагання робітничого класу. Таким чином, виробнича діяльність робітників висвітлювалася без відповідного зв'язку з реальними командно-адміністративною економіки. У літературі не ставилося питання про те, як господарча практика кінця 20-х - 30-х років негативно впливала на трудову діяльність робітників, яку ціну заплатили вони за форсування промислового розвитку.

Автори публікацій намагалися переконати, що змагання в 30-і роки перетворилося на загальнонародний рух, що не відповідало дійсності. Відповідно до сталінського постулату вони стверджували, що маси робітників вважають справу змагання своєю власною, рідною справою, а їх праця перетворилася на справу честі, справу слави, справу доблесті і героїства. Офіційно змагання розглядалося як комуністичний

(а це означає, без належної винагороди за працю) метод соціалістичного будівництва. Разом з тим, у публікаціях кінця 20-х - першої половини 50-х років участь робітників у сфері виробництва розглядалася через призму сталінської ідеї загострення класової боротьби в процесі просування до соціалізму.

У другому розділі дисертації - "Особливості і основні напрямки вивчення участі робітників у сфері виробництва у працях другої половини 50-х - 80-х років" - розкривається зміст зазначеного етапу історіографії. Він об'єднує три періоди: 1) другу половину 50-х - першу половину 60-х років; 2) другу половину 60-х - першу половину 80-х років; 3) другу половину 80-х років. У дисертації розкриваються особливості кожного періоду. Перший характеризувався поверховою, що не зачепила глибинних основ життя суспільства і не торкалася суті сталінського тоталітарного режиму, критикою культу особи, звільненням історичної науки від найбільших його нашарувань і збереженням попередніх теоретичних уявлень про соціалізм. Вони і зумовлювали відповідний підхід до висвітлення ролі робітничого класу в економічному житті кінця 1920-х - 30-х років.

Другий період позначився певним поворотом історичної науки до догм "Короткого курсу історії ВКП(б)". Третій пов'язаний з так званим процесом демократизації і гласності. Він ознаменувався спробами розробки концепції гуманного, демократичного соціалізму і розпочатою на цій основі критикою сталінізму, всього, що пов'язано з його наслідками. Але відданість соціалізму, хоч і під кутом нового бачення, зберігалася.

З другої половини 50-х до середини 80-х років була підготовлена найбільша кількість досліджень з виробничої діяльності робітників України в кінці 20-х - 30-і роки, розширилась проблематика праць. Але вся трудова діяльність робітничого класу розглядалася через призму визнання побудови соціалізму в другій половині 30-х років, що відповідало офіційній доктрині. Заповнення "недосліджених сторінок" участі робітників у сфері виробництва здійснювалося шляхом подальшого обґрунтування на основі додаткового фактичного і статистичного матеріалу сформульованих уже вивисновків, що не давало якісного накопичення знань. Історики через ті умови, в яких вони знаходилися, і внаслідок підпорядкованості історичної науки політиці й

адміністративно-командному апарату не змогли вийти на адекватне реаліям минулого висвітлення ролі робітників у економічній сфері в кінці 20-х - 30-і роки.

У дисертації роковують нові позитивні зміни, які відбулися в історичних дослідженнях другої половини 80-х років. Це публікація багатьох раніше заборонених документів, зняття обмежень на допуск до значного об'єму архівних справ, перегляд раніше усталених концепцій, введення до наукового і політичного вжитку нових категорій для позначення змісту політичного та економічного розвитку радянського суспільства в 20-і - 30-і роки (казармений, тоталітарний, державний соціалізм; командно-адміністративна, бюрократична, антидемократична політична система), визнання наявності сталінізму в 20-і - 30-і роки і наповнення тогочасного розуміння цього терміну конкретним змістом. У другій половині 80-х років історики поставили питання про негативний вплив господарської практики в роки перших п'ятирічок на змагання, про згортання економічних методів, про домінування в стимулюванні трудової діяльності ідейно-моральних мотивів тощо. Але критика сталінізму здійснювалася на основі "відновлення" ленінської концепції соціалізму, що означало протиставлення сталінської практики ленінській теорії. А остання підганялася під створювану нову концепцію гуманного і демократичного соціалізму, який висувався як противага сталінському соціалізму. Отже, модернізована в демократичному і гуманістичному дусі соціалістична доктрина, як і раніше, залишалася головною перепоною для здійснення якісного прориву в історичній науці.

У третьому розділі - "Переоцінка сучасною історіографією історичних знань і формування нової концепції виробничої діяльності робітничого класу" - дається науковий аналіз сучасного етапу історіографії. На початку 90-х років історики України розірвали із соціалістично-схвальними концепціями і традиціями у висвітленні історичного минулого радянської доби, які панували протягом десятиліть, припинили пошук соціалістичної альтернативи сталінізму і повернулися до істини як методологічного орієнтиру та мети наукового пізнання. На розробці проблем участі робітничого класу України у сфері виробництва в умовах формування і зміцнення командної економіки позитивно позначалося зняття всіх перепон для вивчення архівних та інших документів, різноманітне за своїми формами співробітництво українських та зарубіжних істориків,

посилення зв'язку історичної науки з політологією та іншими науками. Своєрідним ключем для нового сприйняття історії УРСР 20-х - 30-х років, включаючи соціально-економічні аспекти, став розгляд істориками сталінського феномену тоталітаризму, визначення його характерних рис і згубних наслідків в усіх сферах суспільного життя.

У сучасних публікаціях і дослідженнях з історії України кінця 20-х - 30-х років розкривається суть сталінської тоталітарної економіки, яка орієнтувалася не на потреби людей, а на інтереси абстрактної держави, по-новому визначається статус робітників у сфері виробництва, висвітлюється експлуататорський характер тоталітарної держави. У новій літературі поставлена проблема опору частини робітників політиці прискорення індустріалізації і методам її здійснення, по-новому розглядаються стимули до праці, серед яких переважали морально-етичні та примусові і мало застосовувалися матеріальні. Під цим кутом зору здійснюється перегляд і конкретних форм участі робітничого класу у сфері виробництва. Але більшість нових напрямків у дослідженні виробничої діяльності робітничого класу УРСР в кінці 20-х - 30-і роки ще тільки позначена і вимагає ґрунтовного конкретно-історичного висвітлення.

У висновках дисертації підведені підсумки дослідження, сформульовані узагальнення і положення, які разом з висновками, що містяться в розділах, виносяться на захист.

Історіографія виробничої діяльності робітничого класу України в умовах формування і зміцнення командної економіки (кінець 1920-х - 30-і роки) включає три основні етапи: 1) кінець 20-х - перша половина 50-х років, 2) друга половина 50-х - 80-і роки, 3) з початку 90-х років.

На першому етапі історіографії на вивченні участі робітників у сфері виробництва згубно позначився сталінізм, який був монополістом історичних знань, формував своєрідну концепцію історії радянського суспільства, що абсолютизувала конкретну практику соціалістичного будівництва. У рамки цієї концепції втискувалися і питання участі робітників у виробничій сфері.

Складовою частиною "сталінізації" радянської історіографії були репресії щодо істориків, які супроводжувалися знищенням національних історичних шкіл, їх кращих представників.

У публікаціях 30-х - першої половини 50-х років не підлягала сумнівам обгрунтованість здійснюваного у роки довоєнних п'ятирічок економічного курсу, а виробнича діяльність робітничого класу України в зазначений період висвітлювалася без взаємозв'язку із тогочасним господарським механізмом і адміністративно-командною економікою, позбавленою по суті ринкових засад і товарно-грошових відносин. На першому етапі історіографії історичне пізнання явно не відповідало реальним процесам.

На другому етапі історіографії командно-адміністративна система і усталені застарілі суспільні відносини не дозволили здійснити кардинальних змін у вивченні історії робітничого класу в 1920-і - 30-і роки. І хоча в другій половині 50-х - першій половині 80-х років історики підготували і опублікували найбільшу кількість праць про виробничу діяльність робітників України в роки довоєнних п'ятирічок, всі вони мали попередню концептуально-соціалістичну спрямованість, що свідчило про кризовий стан у вивченні проблеми.

Не змогли вийти на якісно нові позиції історики і в другій половині 80-х років, коли розпочали перегляд історії 20-х - 30-х років під кутом зору гуманного і демократичного соціалізму. Їх здобутки полягали в спробах довести, що сталінізм і соціалізм були абсолютно різними речами. Історики і публіцисти шукали альтернативи сталінізму, по-новому інтерпретували ленінську концепцію соціалізму, намагаючись поставити її на службу тогочасній політичній кон'юктурі. Відданість модернізованій у гуманно-демократичному напрямку соціалістичній доктрині, яку підтримувала партійно-радянська система, була головною вадою публікацій другої половини 80-х років.

Політичні зміни у житті України на початку 90-х років позитивно позначилися на стані вітчизняної історичної науки. Розпалася єдина й уніфікована радянська історіографія, яка базувалася на визнанні соціалістичної доктрини. Досить помітним стало зростаюче прагнення українських істориків опанувати теоретичні добутки світової історичної науки.

У пострадянській період розвитку України в історіографії виробничої діяльності робітничого класу в роки довоєнних п'ятирічок, як і у вітчизняній історичній науці в цілому, утверджується поняття істини. Переоцінка історичних знань зачіпає найрізноманітніші аспекти теми. Йдеться про статус

робітничого класу у сфері виробництва в умовах сталінського тоталітаризму, про стимулювання праці робітників, про застосування позаекономічних примусових методів на виробництві, про неприйняття частиною робітників економічної політики кінця 20-х - початку 30-х років і їх опір цій політиці, про особливості та обмеженість виробничого змагання, його дієвість і ефективність тощо.

Основні положення та висновки дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Виробнича діяльність робітничого класу України в кінці 20-х - 30-і роки. Історіографія проблеми: середина 50-х - кінець 80-х років. Кіровоград, 1995. - 53 с.

2. Робітничий клас України у сфері виробництва в умовах формування і зміцнення командної економіки (кінець 20-х - 30-і роки). К., 1996. - 63 с.

3. Сучасна історіографія участі робітничого класу України у сфері виробництва в умовах формування і зміцнення командної економіки (кінець 20-х - 30-і роки)// Наукові записки з історії України. Збірник статей. - Вип. 5. - Кіровоград, 1996. - 24 с.

Шаров Игорь Федорович. Рабочий класс Украины в сфере производства в условиях формирования и укрепления командной экономики (конец 20-х - 30-е годы): Историкографический анализ. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальностям 07.00. 01 - История Украины, 07.00.06 - Историкография, источниковедение и специальные исторические дисциплины, рукопись. Киевский университет им. Тараса Шевченко. - К., 1996.

В диссертации исследуется процесс формирования исторических знаний об участии рабочего класса Украины в сфере производства в условиях формирования и укрепления командной экономики (конец 20-х - 30-е годы), выясняются основные тенденции и направления в изучении этой проблемы, обосновываются основные историкографические этапы, раскрывается их содержание и особенности, определяются конкретные предложения, касающиеся дальнейшей научной разработки темы.

Sharov Ihor Fedorovych. The working class of Ukraine in the

sphere of production on conditions of formation and strengthening of the administrative economy (the end of the 20-es - the 30-es): Historiographical analysis. The thesis searching candidate degree in History specializing in 07.00.01. - History of Ukraine, 07.00.06. - Historiography, the studying of sources, special historic subjects and manuscripts. Kyiv University named after Taras Shevchenko. - K., 1996.

The thesis investigates the process of formation of historic knowledge about the participation of the working class of Ukraine in the sphere of production on conditions of formation and strengthening of the administrative economy (the end of the 20-es - the 30-es). It touches upon the major tendencies and trends in the investigation of this problem, it gives ground to the main historical periods, reveals their essence and peculiarities. The thesis works out some definite suggestions regarding the further research of this theme.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Україна, робітничий клас, виробнича діяльність, виробництво, економіка, історична наука, історіографія.

Зам. 305. 22.11.1996 р. Тираж 100

Формат 60X84 ^{1/16}.

изготовление – РИА «ГОРН».

(0522) 27-94-71

434 444

AB 36.327

